MEHMONDO‘STLIK KONSEPTINING NAZARIY VA LINGVOKULTUROLOGIK ASOSLARI

Maxmudova Oygul Elmurod qizi

Qo‘qonDU O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

+998949218277

Maxmudovaoygul9801@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola “mehmondo‘stlik” konseptining nazariy va lingvokulturologik asoslarini tizimli ravishda o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada konseptning falsafiy, madaniy va lingvistik jihatlari qamrab olingan. Lingvokulturologik nuqtai nazardan, mehmondo‘stlik konseptining o‘zbek va boshqa tillaridagi ifodalanishi qiyosiy o‘rganilgan. Mazkur ish o‘zbek tilining boy imkoniyatlarini va milliy mentalitetimizning o‘ziga xos qirralarini ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, mehmondo‘stlik konsepti, o‘zbek mentaliteti, milliy qadriyatlar, nutqiy etiket, o‘zbek xalq maqollari, frazeologizmlar, mehmondo‘stlik odobi.

Аннотация: Данная статья посвящена систематическому изучению теоретических и лингвистических основ понятия «гостеприимство». В статье рассматриваются философские, культурные и лингвистические аспекты этого понятия. С лингвистически-культурной точки зрения проводится сравнительное исследование выражения понятия гостеприимства на узбекском и других языках. Данная работа призвана раскрыть богатый потенциал узбекского языка и уникальные особенности нашего национального менталитета.

Ключевые слова: Лингвокультурология, концепция гостеприимства, узбекский менталитет, национальные ценности, этикет речи, узбекские народные пословицы, фразеологизмы, этикет гостеприимства.

Abstract: This article is devoted to a systematic study of the theoretical and linguocultural foundations of the concept of "hospitality". The article covers the philosophical, cultural and linguistic aspects of the concept. From a linguocultural point of view, the expression of the concept of hospitality in Uzbek and other languages is comparatively studied. This work serves to reveal the rich possibilities of the Uzbek language and the unique aspects of our national mentality.

Keywords: linguoculturology, concept of hospitality, Uzbek mentality, national values, speech etiquette, Uzbek folk proverbs, phraseologisms, hospitality etiquette.

Zamonaviy tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya sohasida “konsept” tushunchasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Konseptlar milliy madaniyatning, xalq dunyoqarashi va qadriyatlar tizimining lingvistik ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Mehmondo‘stlik konsepti esa o‘zining universal xarakteriga qaramay, har bir madaniyatda o‘ziga xos milliy-madaniy mazmun kasb etadi. Mehmondo‘stlik nafaqat kundalik, hayotiy hodisa, balki chuqur tarixiy, falsafiy va madaniy ildizlarga ega bo‘lgan murakkab ijtimoiy-madaniy fenomendir. Qadimgi jamiyatlardan tortib zamonaviy global dunyogacha ushbu fenomen insoniyat sivilizatsiyasining ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Mehmondo‘stlik konseptining shakllanishi va evolyutsiyasi diniy e’tiqodlar, ijtimoiy odat, axloqiy me’yorlar bilan chambarchas bog‘liqdir .

Zamonaviy kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyada “konsept” atamasi bir qancha yondashuvlar asosida talqin qilinadi. Yu.S.Stepanovning ta’rifiga ko‘ra, konsept “madaniyatning inson ongidagi qatlami”, “madaniy tushunchaning asosiy

birligi”1 . Ushbu ta’rif konseptning madaniy jihatini alohida ajratib ko‘rsatadi. Boshqa bir talqinda esa konsept – “kognitiv tizimlardagi operativ mazmunli birlik” sifatida tavsiflanadi . O‘zbek va jahon tilshunosligida mehmondo‘stlik konseptining o‘rganilishi bo‘yicha ko‘plab nazariy qarashlar mavjud bo‘lib, ularning har biri hodisani turlicha rakursdan yoritib beradi. Masalan, V. V. Vorobyov kabi olimlar mehmondo‘stlikni lingvokulturologik maydon sifatida baholashni taklif etadilar2. Lingvokulturologik yondashuvda mehmondo‘stlik markaziy konsept sifatida oladigan bo‘lsak, uning atrofida “saxovat”, “lutf”, “dasturxon”, “tashrif” kabi ko‘plab yondosh tushunchalar birlashadi. Ushbu lisoniy birliklar birgalikda yagona bir semantik maydonni hosil qiladi va xalqning mehmonga bo‘lgan munosabatini to‘laqonli aks ettiradi. Lingvokulturologik tahlilda mehmondo‘stlikning kognitiv modeli shakllantirilayotganda, uning yadrosida “hurmat” va “ehtirom” kabi tushunchalarning turishi ko‘rsatib o‘tilgan. Biroq, ushbu yadroviy ma’nolarning periferiyadagi realizatsiyasi turli madaniyatlarda tubdan farq qilishi mumkin. Masalan, sharq madaniyatida mehmonning ruxsatisiz unga xizmat qilish va haddan tashqari ehtirom ko‘rsatish odatiy hol sanalsa, g‘arb madaniyatida shaxsiy erkinlik va masofa saqlash tamoyillari ustuvorlik qilishini ko‘rishimiz mumkin.

Konseptning tuzilishi odatda uchta asosiy komponentdan iborat:

1. **Asosiy (yadro) qatlam** – tushunchaning eng muhim, ajralmas belgilari;
2. **Qo‘shimcha (periferiya) qatlam** – madaniy-ma’rifiy, tarixiy va konnotativ ma’nolar;
3. **Ichki shakl** – konseptning etimologik va genetik ildizlari.

Mehmondo‘stlik konsepti mazkur tarkibiy elementlarning barchasiga ega. Uning yadrosini “mehmonga nisbatan hurmat, g‘amxo‘rlik va samimiylik” tashkil etsa, periferiyasida milliy an’analar, udumlar va etiket qoidalari joylashgan.

1 Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.

2 Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы. – М, 1997.

G‘arb an’analarida esa mehmon va uy egasi o‘rtasidagi munosabatlar ko‘proq tenglikka, o‘zaro manfaatlar muvozanatiga asoslangan. Masalan, Ingliz madaniyatida mehmondo‘stlik ko‘pincha “mehmonga qulay muhit yaratish” va “uy egasining majburiyatlarini kamaytirish”ga qaratilgan . Bu past kontekstli madaniyatga xos bo‘lib, bu yerda mehmon va uy egasi o‘rtasidagi munosabatlar ko‘proq norasmiy va erkin tusda kechadi.

O‘zbek tilida mehmondo‘stlik konsepti esa boy va qatlamli leksik tizimga ega:

1. **mehmondo‘stlik** – asosiy termin;
2. **mehmon kutish, ziyofat berish** – jarayonni ifodalovchi birliklar;
3. **xush kelibsiz, marhamat, iltifot** – xushmuomalalik formulalari;
4. **osh, dasturxon, chaqiruv** – mehmondo‘stlik bilan bog‘liq harakat va predmetlar.

O‘zbek madaniyatida mehmondo‘stlik “muqaddas burch” maqomiga ega. “Mehmon – Allohning mehmoni” degan qarashlar mavjud . Bu yuqori kontekstli madaniyatga xos bo‘lib, mehmonga ko‘rsatiladigan hurmat va ehtirom juda yuqori darajada, hissiy ifodaga boy. Konsept yo‘nalishida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek mehmondo‘stligi rasmiyatchilik, hissiyotlilik va mehmon mavqeining ochiq tan olinishi bilan tavsiflanadi .

Maqol va matallar mehmondo‘stlik konseptining milliy-madaniy o‘ziga xosliklarini ochib berishda muhim manba hisoblanadi. O‘zbek maqollari orasida mehmondo‘stlikka oid boy material mavjud. T.Mirzayevning “O‘zbek maqollari” to‘plamida mehmondo‘stlikni ifodalovchi ko‘plab birliklar keltirilgan . Masalan, “Mehmon kelsa – rizq keldi”, “Mehmonsiz uy – ovsiz qo‘rg‘on” kabi maqollar mehmondo‘stlikning nafaqat axloqiy, balki farovonlik bilan bog‘liq jihatlarini ham aks ettiradi. O‘zbek madaniyatida “mehmon uy egasining qadrini ko‘taradi” degan qarash mavjud. Bu yerda mehmon – nafaqat tashrif buyuruvchi, balki uyning farovonligi va barakasining timsolidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, fanlararo hodisa bo‘lib, falsafa, sotsiologiya, tarix, va lingvistika kabi turli sohalar kesimida o‘rganiladi.

Lingvokulturologik jihatdan, mehmondo‘stlik konsepti har bir madaniyatda o‘ziga xos yadro va periferiyaga ega. O‘zbek lingvomadaniyatida ushbu konsept boshqa tillarga nisbatan ancha boy leksik va paremiologik tizimga ega bo‘lib, yuqori kontekstli, hissiyotli va marosimlashtirilgan xususiyatga ega . Sharq madaniyatlarida mehmon va uy egasi o‘rtasidagi munosabatlar ko‘proq ierarxik va mas’uliyatli xarakterga ega bo‘lsa, G‘arb madaniyatlarida ular tenglik va o‘zaro manfaatlar muvozanatiga asoslangan . Istiqbolli yo‘nalishlar sifatida mehmondo‘stlik konseptining boshqa tillar (yaqin va uzoq xorij tillari) bilan qiyosiy tahlili, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va raqamli kommunikatsiya sharoitida ushbu konseptning transformatsiyasini o‘rganish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llari (Lingvokulturologik yo‘nalish haqida). – Toshkent: Akadem nashr, 2012.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2010.
3. Mirtojiyev M., Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
4. Iskandarova Sh. O‘zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o‘rganish (Konseptual tahlil). – Toshkent: Fan, 1998.
5. Sh.Usmanova.”Lingvokulturologiya”. Darslik. – Toshkent. 2019-y.
6. Tojiyev Y. O‘zbek nutqi madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: Toshkent universiteti, 1994.
7. O‘zbek xalq maqollari. Ikki tomlik. – Toshkent: Sharq, 2005.
8. Abduazizov A. A. Til va madaniyat / A. A. Abduazizov. - T.: Fan, 2010.
1. Darvishov.I.O‘.”Lingvokulturologiya”. Maruzlar matni. – Namangan. 2021-y.
2. Z.I.Rasulov. “Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari”. o‘quv - uslubiy majmua. – Buxoro . 2025-y.